

Hiphop Power op de Reinwardt Academie

Marlous van Gastel

Sinds vier jaar kent de Reinwardt Academie in het derde studiejaar de keuzemodule Hip Hop Heritage. Tot nu toe hebben 65 studenten hieraan deelgenomen.¹ In dit artikel beschrijft Marlous van Gastel de ontwikkeling van deze module als een casestudie en gaat ze in op de opgedane lessen.

¹ De module vond tot nu toe plaats in de studie jaren 2020-2021 (17 deelnemers), 2021-2022 (11 deelnemers), 2022-2023 (14 deelnemers), 2023-2024 (23 deelnemers).

Vier jaar geleden was hiphoplegende Fresku te gast bij de Erfgoedarena op de Reinwardt Academie.² Ik werkte daar net een jaar als docent en op dat moment kwamen werk en persoonlijke passie voor mij samen. De volgende dag zou ik naar een concert van Fresku gaan en nu kreeg ik op mijn werk een voorproefje! Fresku performde die avond de track *Noodzaak*. Dat was mijn signaal om in actie te komen voor iets dat al langer in mij broeide. Een Reinwardt-student verwoordde dit in 2019 in *de Volkskrant*:

‘(...) hoezeer het erfgoed van Nederland ook verandert, de studenten die afstuderen en gaan werken in de culturele sector veranderen niet mee. Op de eerste schooldag was me al duidelijk: nauwelijks studenten met een migratieachtergrond’ (Van De Haar, 2019).

Onlangs vroeg ik enkele studenten hoe zij nu naar dit statement van vijf jaar geleden kijken. Het gaat nog steeds op volgens hen, er is wat dat betreft weinig veranderd.

*Afbeelding 1. Fresku treedt op tijdens de Reinwardt Erfgoed Arena van 19 mei 2020
Foto: Kilian Moesker Reinwardt Academie Amsterdam*

² De Reinwardt Academie is een hbo-opleiding (bachelor en master) voor cultureel erfgoed en onderdeel van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten. In studiejaar 2023-2024 waren er 594 bachelorstudenten met een gemiddelde leeftijd van 23 jaar.

Het erfgoed van Nederland is voortdurend in ontwikkeling. Veel jongeren van nu hebben een pluriculturele achtergrond (Van Roon, 2020; NJI, 2023).³ Hoe kan het onderwijs van de Reinwardt Academie aansluiten bij deze ontwikkelingen? Hoe kan het curriculum het erfgoed en de cultuur van deze groep jongeren beter representeren?

Hier voel ik een noodzaak, toen en nu nog steeds: culturele instellingen moeten ruimte maken voor jongeren van nu en de toekomst. En dat begint bij het cultuuronderwijs. Die passie en honger naar actie voel ik in de track *Noodzaak* van Fresku heel goed. Zet hem maar eens op.

Uit persoonlijke ervaringen weet ik dat hiphopcultuur het onderwijs en jongeren veel te brengen heeft. Ik zag eindeloos veel mogelijkheden om hiphopcultuur te verbinden aan erfgoed en het curriculum van de Reinwardt Academie.⁴ Op mijn nachtkastje lag op dat moment de biografie van rapper Jay Z van Michael Eric Dyson, die op verschillende Amerikaanse universiteiten lesgeeft over onder meer hiphopcultuur. Kon ik dat in Nederland ook doen? Diezelfde Fresku-avond stapte ik op de directeur en studieleiding af met de vraag of ik een module kon toevoegen aan het curriculum over hiphopcultuur. Immers, Fresku was niet zomaar op de Reinwardt Academie.

In een traditie van onderzoek en kennis naar erfgoedvorming en immaterieel erfgoed kreeg ik de kans een module over hiphopcultuur te ontwikkelen. Vanuit geschiedenis, cultuur en erfgoed is het relevant om aandacht te besteden aan hiphopcultuur en -erfgoed. Gedurende de looptijd van de module kwamen er steeds meer voorbeelden uit het werkveld en de vakliteratuur beschikbaar. Er is bijna geen museum in Nederland meer dat nog niet 'iets' met hiphop heeft gedaan of dit in de planning heeft.⁵ Ook archieven verkennen de mogelijkheden, zoals recent het Stadsarchief Amsterdam in samenwerking met Oscam.⁶ In Zuid-Afrika, de Verenigde

- 3 Pluricultureel - 'de aanwezigheid van meerdere culturen op basis van geografische spreiding, etnische diversiteit, religieuze en levensbeschouwelijke overtuiging, migratie, gemeenschapsvorming, media en popcultuur en genderidentiteit en seksuele oriëntatie' (Samuel, 2023, p. 364) is een vervanging van de begrippen 'bicultureel' en 'multicultureel'.
- 4 Ik gebruik bewust het begrip hiphopcultuur om aan te geven dat hiphop zoveel meer is dan muziek alleen.
- 5 Recente voorbeelden zijn de tentoonstellingen 'Kemet. Egypte in hiphop, jazz, soul & funk' in het Rijksmuseum voor Oudheden Leiden 22 april t/m 3 september 2023 en 'The World is Yours. Hiphop maakt de stad' in Wereldmuseum Rotterdam 23 september t/m 31 december 2022. Tijdens de module zijn deze tentoonstellingen ook met de studenten bezocht.
- 6 Van 26 januari tot 8 juni 2024 presenteerde OSCAM een tentoonstelling over het hiphopcafé De Duivel, sinds 1992 een creatieve broedplaats en open podium voor pioniers van de Amsterdamse hiphopscene.

Staten en Duitsland zijn er al musea geheel gewijd aan deze cultuur. In november 2023 bracht de Nederlandse Unesco Commissie een advies uit met als doel *the culture* zichtbaar te maken voor beleidsmakers (Bedaux, 2023). Genoeg lesmateriaal voor de erfgoedprofessionals die wij opleiden aan de Reinwardt Academie.

Positionering en ontwikkeling module

Op de middelbare school in Tilburg in de jaren negentig van de vorige eeuw kwam ik in aanraking met hiphopcultuur. Hiphop leefde op deze school. Een leerling van deze school werd het enige niet-Amerikaanse lid van de Wu-Tang Clan.⁷ Later, toen ik een tijd in New York woonde, groeiden mijn liefde, kennis en ervaringen de diepte in. Hiphop was vormend voor mij als jongvolwassene en heeft mij veel gegeven in het leven: plezier, liefde, wijsheden, zelfvertrouwen, zetjes en energie. Met de module op de Reinwardt Academie vond ik een manier om deze passie vorm te geven in mijn werk en daarmee ook iets terug en door te geven. Hoe begin ik? Kan ik, mag ik, als witte vrouw een module ontwikkelen over hiphopcultuur? Moeilijke vragen, twijfel, bang om fouten te maken, toch maar wel beginnen.

Met een achtergrond in non-formeel leren en informele educatie worstel ik als hbo-docent regelmatig met het formele onderwijssysteem. Roosters, toetsen, studiepunten, hoe combineer je dat met intrinsieke motivatie van studenten? Hoe werken discipline en zelfregulatie voor hen? Hoe kan het systeem van het formele onderwijs respectvol en passend een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van zelfkennis en persoonsvorming van jongvolwassenen? Hoe ga je om met ongelijkheid in het onderwijs? Met het belangrijke principe Each One Teach One is de hiphopbenadering van non-formeel leren en informele educatie interessant om te bestuderen. Wat kan formele educatie leren van deze wijze van leren? Naast het onderzoeken van hiphopcultuur in de context van erfgoed, zijn deze vragen ook meegenomen in de inhoud en pedagogiek van de module.

De opzet, leerdoelen, didactiek en pedagogiek hebben zich in de vier jaar dat we de keuzemodule aanbieden, ontwikkeld. Vaste factoren zijn tot nu toe: de duur (zes weken), de plaats in het curriculum (keuzemodule voor derdejaarsstudenten) en belangrijke (smaak)makers vanuit de hiphopcultuur (nationaal en internationaal) als gastdocent en betrokken bij de opzet en uitvoering.

- 7 Tarik Azzougarh aka Cilvaringz werd ontdekt door Ol' Dirty Bastard en Method Man tijdens een Wu-Tang Clan-concert in Amsterdam 1997. RZA contracteerde hem bij Wu-Tang Records in 1999 en daarmee werd hij het eerste niet-Amerikaanse lid van de Wu-Tang Clan.

Vanaf de start leverde muzikant en hiphopper van het eerste uur Maikal X, een van de leden van Postmen, een belangrijke bijdrage. Vanaf de tweede editie was dat Soortkill, over hem later meer.

Ook voor de pedagogische en didactische aspecten hebben we samengewerkt met mensen uit de hiphopcultuur en hiphoppedagogiek (Love, 2018) en de Inclusivity Pathway methode (Bouzaggou et al., 2022) belangrijke inspiratiebronnen.⁸ Het werk van studenten, hun reflecties en evaluaties zijn ook een invloedrijke factor bij de ontwikkeling.

In studiejaar 2020-2021 startte de eerste versie van de module met zeventien studenten. Alle onderzoekers en gastdocenten uit de hiphopgemeenschap wilden graag meedoen en zagen het belang van het bestuderen, bewaren en doorgeven van de hiphopcultuur. Naast Maikal X stonden onder anderen onderzoeker en dj-academicus Lynnée Denise, de eerste Nederlandse hiphopplatenbaas Kees de Koning, toenmalig branddirector van hiphop-fashion-brand Patta Lee Stuart, hiphoponderzoeker Aafje de Roest (Universiteit Leiden), de eerste vrouwelijke graffitiartiest en inmiddels ook graffiticonservator Mick La Rock, alumnus Robin Vermeulen (afgestudeerd op het onderwerp 'archiveren van graffiti') en hiphoponderzoeker en -expert Kim Dankoor (Universiteit Utrecht) voor de klas.⁹

Voor de doorontwikkeling van de module zochten we een invloedrijk lid en maker van de hiphopgeneratie van nu. Via een collega die is opgegroeid in de Bijlmer, ontmoette ik Soortkill.¹⁰ Het was coronatijd, 2021, en online gaf Soortkill een van zijn eerste lessen Smibologie. Meteen was ik gefascineerd en wilde ik meer leren. Gelukkig wilde Soortkill dat ook. Ik had het voorrecht om drie jaar bij hem in de leer te zijn en samen met hem verder te werken aan de module. Dat liep parallel met de ontwikkeling van zijn eigen Smibanese University en zijn boek *Smibologie*, dat in augustus 2023 verscheen. Naast kennis over de hiphopcultuur bracht Soortkills' Smibologie ook een verfrissende manier om persoonsvorming te integreren in het onderwijs.

8 Dit heeft vooral meer aandacht gekregen in de laatste editie van de module (studiejaar 2023-2024).

9 Shout-out naar Riva Nurse en Aruna Vermeulen die me in contact brachten met Ira en Ayra Kip die me op hun beurt in contact brachten met DJ Lynnée Denise en Maikal X, die met mij de ground breaking deden voor deze module.

10 Shout-out naar Stefana Biervliet.

Vragen en methode

Aan de basis van de beschrijving van de module als casestudie staan twee onderzoeksvragen die ik kwalitatief en exploratief heb verkend:

1. Hoe kan het curriculum van de Reinwardt Academie, door het bestuderen van hiphopcultuur en samenwerking met sleutelfiguren uit de hiphopgemeenschap zoals Soortkill, inhoudelijk beter aansluiten bij de leefwereld van de huidige generatie jongeren en de actualiteit in de erfgoedsector?
2. Wat heeft hiphoppedagogiek te bieden voor docenten en studenten in het hbo?

Als docent heb ik bij de module een faciliterende rol. Ik sta zelf nauwelijks voor de klas, maar ben wel altijd aanwezig. Ik ben verantwoordelijk voor de formele kant (zoals toetsen, studiepunten, rooster en aanwezigheid) en voor de didactiek en pedagogiek. Omdat ik als facilitator aanwezig was, kon ik vaak goed observeren. Deze observaties combineerde ik met antwoorden op vragenlijsten onder studenten en ingeleverd werk van hen.¹¹ Alle data clusterde ik tot drie thema's: Representatie & Emancipatie, Persoonsvorming & Identiteit en Motivatie & Discipline. Deze thema's kwamen tot stand in overleg met diverse betrokkenen waaronder studenten en sluiten aan bij de onderzoeksvragen van deze casestudie. Ze vertolken wat hiphopcultuur kan bieden aan studenten en docenten in het hbo en hoe die inhoudelijk aansluiten bij de ontwikkelingsfase en leefwereld van jongeren.

De beschrijving van de huidige opzet van de module na vier jaar ontwikkeling en de observaties komt hieronder aan bod, maar eerst sta ik stil bij definities en de erfgoedcontext van de module.

11 Observaties bestaan uit aantekeningen in een logboek, gecombineerd met reflecties op basis van evaluaties (na afloop van alle edities is naar alle studenten een evaluatie gestuurd, waarbij steeds ongeveer de helft deze invulde) en gesprekken met Maikal X, Soortkill en de andere gastsprekers. Eén student in het bijzonder, Cynthia Domingos, was mijn kritische vriend en heb ik na afloop van de laatste module (studiejaar 2023-2024) geïnterviewd. Zij heeft mij ook van feedback voorzien bij het werken aan dit artikel. Dat is de reden dat ik haar specifiek (na overleg) bij naam noem. In totaal komen bij de observaties en resultaten zeven studenten aan het woord uit de laatste twee studiejaar. De reacties van studenten uit de opdrachten en vragenlijsten zijn met toestemming in deze context gebruikt en in overleg met hen geanonimiseerd.

Hiphopcultuur in de context van erfgoed

Op de Reinwardt Academie werken we vanuit de definitie van erfgoed van Hester Dibbitts (2015) die stelt dat erfgoed door mensen wordt gemaakt. Erfgoed is geen gegeven, maar een constructie en ontstaat door ergens een etiket op te plakken. Maar niet alles waarop het etiket wordt geplakt, is erfgoed. Het is alleen erfgoed als ook anderen dit als zodanig herkennen, erkennen of – niet te vergeten – bediscussiëren. Erfgoed is het voorlopige resultaat van een ingewikkeld proces van onderhandeling, waardering en selectie, waarbij machtsrelaties en tal van andere, ook heel praktische factoren in het spel zijn.

Uitgaande van deze definitie onderzoekt de module, samen met de gastdocenten en studenten de volgende vragen:

- Welke etiketten worden op hiphopcultuur geplakt en door wie?
- Wat voor claims en belangen spelen er bij het proces van waarderen, selecteren en institutionaliseren van hiphopcultuur en -erfgoed?
- Welke machtsrelaties, begrippen en basiskennis zijn relevant als je een rol speelt bij erfgoedvorming van hiphopcultuur?
- Wat zijn passende methoden en technieken om erfgoedvorming van hiphopcultuur te onderzoeken?
- Hoe kijkt de Nederlandse hiphopgemeenschap aan tegen het bestempelen van hiphopcultuur als erfgoed?
- Waar ontstaat spanning in het ingewikkelde proces van erfgoedvorming van hiphop en hoe handel je dan als erfgoedprofessional?
- Wie ben je als jongvolwassene en wat zou je over jezelf willen onderzoeken door hiphopcultuur?
- Wat kun jij als persoon leren van hiphopcultuur?

Een eenduidige definitie van hiphopcultuur is lastig te geven. Die onderzoeken we juist ook in de module, we gaan niet uit van een vaststaande definitie. Elke onderwijsbijeenkomst begint bijna standaard met de vragen aan de gast: wat versta je onder hiphop en wat betekent hiphop(cultuur) voor jou? Gemeenschappen en instituten zijn het er vaak over eens dat hiphopcultuur in ieder geval veelomvattend is. Ze uit zich in allerlei artistieke vormen: muziek, mode, dans, taal, film, beeldende kunst en architectuur. Naast creativiteit (van niets iets maken, her-creëren en *sampling*) is kennis een belangrijk principe en element van hiphopcultuur (Krs-One, 2013). Met name zelfkennis.

Vlak voor de laatste editie van de module begon, was er een belangrijke publicatie op het snijvlak van erfgoed en hiphopcultuur van de Nederlandse

Unesco Commissie (Bedaux, 2023). In nauwe samenwerking met verschillende stakeholders uit de hiphopgemeenschap nam deze commissie in de context van erfgoed hun term *the culture* over. De commissie omschrijft dit als ‘de benaming voor een diasporische leefwereld van waaruit waardecreatie ontstaat. De uitingsvormen, zoals ontwerp, mode, muziek, film en kunst, zijn beïnvloed door postkoloniale migratie en sterk geworteld in (afro-) diasporische culturele productie. Omdat *the culture* een duidelijke diasporische basis heeft, ontstaat dit culturele ecosysteem voornamelijk in stedelijke omgevingen en migrantenwijken’ (Bedaux, 2023, p. 18).

Inhoudelijke bijdragen van studenten spelen ook een belangrijke rol bij de (ontwikkeling van) de module. Zo kwam student Cynthia Domingos tot de volgende beschrijving:

‘De module heeft mijn definitie van hiphop verruimd. Als je me aan het begin vroeg wat hiphop is, zei ik: rap en muziek. Als je het mij nu vraagt, zeg ik: Het is een cultuur en lifestyle die met een grote aantrekkingskracht verschillende individuen aanspreekt. Het brengt mensen van verschillende lagen van de samenleving samen en een gemeenschap die verspreid is over de hele wereld, namelijk de ‘Black community’. Het is een ‘way of being’ en het brengt ‘one closer to oneself’. Het brengt ons samen met onze medemens. Herinnert ons aan onze kernwaarden, het belang van opstaan voor onze rechten, het streven naar een gelijkwaardige plek voor Zwarte mensen en andere minderheden in de maatschappij. Respect voor onze voorouders en mensen die voor ons de weg vrij maakten, om te floreren en de strijd voor te zetten. Net als samplen ligt de essentie in het verder opbouwen van de maatschappij, onszelf en al hetgeen dat er al is. Alles dat je nodig hebt, is er in principe al, het is aan jezelf, dat geloof dat je er iets nieuws mee kan creëren. Hiphop is een metafoor voor het leven.’

Samenwerken met Soortkill, de professor met de zonnebril

Naast begrippen als erfgoed en hiphopcultuur is het ook relevant om de samenwerking met Soortkill uitgebreider te beschrijven en stil te staan bij zijn ‘Smibologie’. Soortkill is filosoof, schrijver en medeoprichter van SMIB WORLDWIDE (2014), een hiphopcollectief uit de Bijlmer met een eigen kledingmerk, muzieklabe, festival en de Smibanese University. De Smibanese University heeft een eigen boekencollectie in de Openbare Bibliotheek Amsterdam en een rubriek in *NRC*: ‘Smibologische wetenschappen’. Soortkill betekent in het Smibanese (een combinatie van Engels, Sranantongo en de taal die gesproken wordt in de Bijlmer): type jongen, soort gast. Het is een pseudoniem, want het gaat niet over hem als persoon, maar over de inhoud.

Soortkill stopte met zijn hbo-opleiding en ging daarna verder als autodidact, met een eigen curriculum. In zijn boek schrijft hij: 'Ik maakte voor mijzelf een rooster waarmee ik me in mijn zelfgekozen lesmateriaal begon te verdiepen in de vorm van boeken' (Prof. Soortkill, 2023, p. 67). Hij maakte zijn eigen school. Eerst voor zichzelf, daarna ook voor anderen: de Smibanese University. Als Prof. Soortkill publiceerde hij tot nu toe twee boeken: *Het Smibanese woordenboek 2.0* (2019) en *Smibologie* (2023). Hiphop heeft hem daarbij geholpen en was zijn leermeester. Is dat ook te vertalen naar het formele onderwijs?

Net als voor hiphopcultuur is het lastig een definitie te formuleren voor Smibologie, omdat het veelomvattend is. Smibologie onderzoekt hoe hiphop als lifestyle aanzet tot zelfactualisatie. 'De Hip Hop-mindset heeft mij bevrijd van de massa-indoctrinatie en koloniale erfenis waar veel mensen uit de Afrikaanse diaspora last van hebben, met name op spiritueel niveau' (Prof. Soortkill, 2023, p. 95). Je zou het kunnen zien als een hedendaagse uiting van het principe dat kennis binnen hiphopcultuur al sinds het ontstaan ervan in de jaren zeventig van de vorige eeuw belangrijk is. Het is ook een filosofie met als missie 'een gemeenschappelijk gedachtegoed formuleren en installeren zodat we gezonder met elkaar kunnen groeien' (Prof. Soortkill, 2023, p. 277).

Soortkill 'borduur voort op eeuwenoude kennis', herdefinieert die en plaatst die vervolgens in een hedendaags frame vanuit zijn perspectief. Hiphop is voor Soortkill een middel om Smibologie als ideologie op een positieve manier uit te dragen. Hiphop gaat volgens de Smibologische theorie in de kern om positieve progressie. Het is een 'mentaliteit die is omgegoten tot een theoretische formule voor de praktijk'. Smibologie is opgeschreven in het Smibanese en wordt gepresenteerd als een praktisch geformuleerde samenvatting van alles wat hiphop en de geschiedenis Soortkill heeft geleerd. Concreet bestaat Smibologie uit een elfpuntenprogramma: 1. Knowledge of Self, 2. Leer iets: Lees iets, 3. Zuiver je ati, 4. Discipline Yo'self, 5. Know your heritage, 6. Eat Functional: eet doe, 7. Get with God, 8. Stay in Shape: Flex een beetje, 9. Get Money: maak Money, 10. Build a Prolific Family, 11. Stay Fly, Live w/Style.

Tijdens de module licht Soortkill de punten met voorbeelden toe. Het is belangrijk om jezelf te kennen en te weten waar je vandaan komt, dat helpt je om op de juiste plek terecht te komen (1 en 5). Besteed aandacht aan een gezond lichaam door goed te eten en te sporten (6 en 8). Leer door te lezen en zet daarbij discipline in, dat brengt zelfbeheersing en helpt je om je doelen te bereiken (2 en 4). Leef met een puur en zuiver hart, wees een goed mens en stel je open voor het spirituele (3 en 7), dat geeft je richting en kracht.

Geld speelt een grote rol in het leven, wees je daar bewust van en denk na over hoe je het voldoende hebt en ermee om gaat (9). Geef je eigen vooruitgang, kracht, geluk en successen door aan je gemeenschap, besef je dat je maar een schakel bent in een groter geheel (10). Doe alles wat je met doet met een eigen stijl, dat geeft zelfvertrouwen en maakt het leven mooier (11).

Wat gebeurt er als je deze zelfbenoemde professor, autodidact en kritisch beschouwer van het Nederlandse schoolsysteem voor de klas zet in een formele onderwijssetting?

Afbeelding 2. Prof. Soortkill voor de klas op de Reinwardt Academie tijdens de module Hip Hop Heritage 2023-2024

Foto: Marlous van Gastel

Vanaf 2022 was Soortkill regelmatig gastdocent en heeft hij een belangrijke invloed gehad op het ontwerp van de module. Het werkt goed om hiphopcultuur te onderzoeken met een invloedrijk lid uit de gemeenschap. Soortkill vond het vervolgens belangrijk om die cultuur vanuit verschillende perspectieven te benaderen. We kwamen tot de volgende perspectieven: de historicus, de facilitator, de muzikindustrie, de cultivator, de creatief ondernemer, de kunstenaar en de onderzoeker. Deze benadering sluit goed aan bij onze definitie van erfgoed (Dibbits, 2015) en biedt een breed perspectief op de cultuur. Voor elk perspectief nodigde Soortkill gastdocenten uit 'zijn gemeenschap' uit, bijna allen mensen van kleur.

Hip Hop Heritage nu

De beoogde leeruitkomsten voor de studenten van de huidige module zijn:

1. Persoonlijke ontwikkeling op het vlak van zelfkennis en zelfonderzoek, vindingsrijkheid, creativiteit, zelfexpressie en andere (non-formele, verbale) leerstrategieën.
2. Beheersing van belangrijke basisbegrippen en kennis van belangrijke principes, thema's en perspectieven uit de hiphopcultuur.
3. Beheersing van onderzoekstechnieken en kennis om toe te passen bij onderzoek naar immaterieel erfgoed in het algemeen en hiphopcultuur in het bijzonder. Studenten ontwikkelen sensitiviteit voor spanning: ze herkennen waar die ontstaat en we trainen hoe je ermee om gaat als erfgoedprofessional.

Deze leeruitkomsten sluiten aan bij alle zeven eindtermen van de Reinwardt Academie.¹² Om de leeruitkomsten te bereiken zijn er vier vormen van leeractiviteiten:

1. gastcolleges van onderzoekers, makers en belangrijke personen binnen de hiphopcultuur (nationaal en internationaal) en erfgoedwereld;
2. werksessies gerelateerd aan de eindopdracht (toetsing);
3. excursies naar belangrijke plekken voor hiphopcultuur in Nederland (zoals de Niteshop in Rotterdam, de Zeedijk in Amsterdam en de studio van 101Barz in Hilversum) of lopende tentoonstellingen;
4. het bestuderen van bronnen (Smibologie, advies van de Nederlandse Unesco Commissie, documentaires en wetenschappelijk artikelen van hiphoponderzoekers zoals Kim Dankoor en Aafje de Roest).

De toetsing bestaat uit een individueel zelfonderzoek volgens de principes van de Smibanese University en een onderzoek waar studenten in een team aan werken. De individuele opdracht luidt: Toon in een creatieve vorm die bij je past het resultaat van zelfonderzoek volgens de principes van Smibologie. De teamopdracht luidt: Welk aspect/verhaal/object/ritueel moet als hiphop-erfgoed bestempeld worden en bewaard blijven? Maak een concreet en beargumenteerd voorstel op basis van onderzoek.

Bij de individuele opdrachten zijn studenten vrij een vorm te kiezen waarin ze zich goed kunnen uiten. We kregen bijvoorbeeld voice memo's, schilderijen, podcasts, handgeschreven boeken, brieven aan zichzelf, graffiti-pieces, tracks en raps. Geen werkstukken in ABN of zichtbare ChatGPT, maar teksten in het Smibanese of een eigen dialect.

¹² Studiegids Reinwardt Academie Bacheloropleiding Cultureel Erfgoed 2023-2024.

Inzet van hiphoppedagogiek: macht naar de klas

Bij de toetsing is het belangrijk dat studenten, net als in hiphopcultuur, hun eigen verhaal laten horen, maar ook samenwerken. Hiphopcultuur is van oorsprong een subcultuur die zich afzet tegen de gevestigde orde en regels en conventies bevraagt. Zo ook in deze module. Studenten hebben inspraak in de criteria waarop ze feedback ontvangen en beoordeeld worden; een deel van de rubric bepalen we (elke editie opnieuw) samen.

Ook op andere vlakken delen we (steeds meer) de macht met de klas: we pasten de tijd van de lessen gezamenlijk aan en bepaalden samen de pauzes. Studenten waren bij de laatste editie (2023-2024) leidend bij het analyseren van de bronnen en het bevragen van de gasten. De vorm waarin ze hun opdrachten inleveren, mogen ze vrijwel zelf bepalen. Ook inhoudelijk is er ruimte om samen te bepalen wie voor de klas komt te staan en welke plekken we bezoeken. Ook vullen studenten de bronnen aan. Soortkill en Maikal X hadden als leden van de hiphopgemeenschap een belangrijke rol bij het geven van feedback en bij de beoordeling.

In de eerste les lichten we de intenties toe en vertellen we expliciet wat we doen, hoe en waarom. Dat lijkt logisch, maar expliciete instructie over de intenties en aanpak (pedagogiek en didactiek) was voor mij niet vanzelfsprekend. We vertellen dat zelfkennis en persoonlijke ontwikkeling een rode draad zijn in de gehele module, omdat dit een kernprincipe is van hiphopcultuur (Prof. Soortkill, 2023; Krs-One, 2013). Dat we het belangrijk vinden dat we open staan voor elkaar en verschillende perspectieven. Dat iedereen leert van elkaar (studenten, docenten en gasten) en dat er daarbij altijd ruimte is voor inbreng en wat opkomt. Dat samenwerken belangrijk is en je ook ruimte krijgt voor een persoonlijk onderdeel. We nemen allemaal een onderzoekende houding aan en letten daarbij ook scherp op welke verhalen *niet* worden verteld.

Deze aanpak is geïnspireerd door Critical Hip Hop Pedagogy (CHHP). CHHP creëert ruimte om kennis van hiphop intersectioneel te onderzoeken, dus op het snijvlak van etniciteit, sociale omgeving, gender en seksuele geaardheid, en probeert daarmee sociale ongelijkheid te bevragen. Ze analyseert en theoretiseert in welke mate hiphop te gebruiken is als instrument voor sociale rechtvaardigheid in de wereld van educatie (Akom, 2009). Zelfkennis van studenten en kennis over hun omgeving en gemeenschap zijn essentiële onderdelen en hebben als doel sociale ongelijkheid aan te pakken (Love, 2018).

Om deze werkwijze en houding te ondersteunen gebruikten we (bij de laatste editie van de module) ook de Inclusivity Pathway methode (IPT). Deze heeft als doel onderliggende, structurele, historisch gefundeerde

belemmeringen voor gelijkwaardigheid of bewustwording van dominante en 'andere' groepen in de leer- of werkomgeving expliciet te maken. IPT doorbreekt en verstoort bewust patronen, zodat er een 'gelijkwaardige plek voor nieuwe benaderingen en verhalen' wordt gecreëerd (Bouzaggou et al., 2022).

Geïnspireerd door IPT kwamen we samen tot een aantal richtlijnen voor de module. Hierin ben ik als facilitator sturend geweest op een aantal onderdelen en is duidelijk de inspiratie van Aminato Cairo terug te vinden. Naast 'aanwezigheid' en 'luisteren naar elkaar' waren deze richtlijnen belangrijk: Maak gebruik van de stilte. Heb geduld (met jezelf, anderen, het proces, het komt wanneer het komt). Is het moeilijk, ingewikkeld of ongezellig? Blijf erbij, laat het toe, vraag jezelf 'wat heb ik hier te leren'? Wat betreft kennis gaan we ervan uit dat alles er al is. De vraag is: sta je ervoor open? Luister je? Deel je?

De intenties en richtlijnen hadden als doel een open, 'brave-safe space' te creëren en 'holding space' voor elkaar (Arao & Clemens, 2013; Cairo, 2021). We spraken niet alleen over deze intenties, maar deden ook opdrachten en benutten verschillende werkvormen om ze te verkennen.¹³

Observaties casestudie

Wat biedt deze aanpak, inhoud en uitvoering de studenten? Waar sluiten die aan bij hun leefwereld? Wat leerde ik als docent en wat leerden de studenten van hiphopedagogiek? Hieronder bespreek ik de bevindingen rondom de drie al genoemde thema's.

Representatie & Emancipatie

Bijna alle gastdocenten zijn mensen van kleur. In hun colleges en persoonlijke verhalen komen racisme en de geschiedenis van Zwarte cultuur vol onderdrukking wereldwijd en in Nederland ruimschoots aan bod. Dat maakte indruk op de studenten:

'Ik heb ontzettend veel persoonlijke verhalen gehoord van mensen wiens verhaal niet genoeg gehoord wordt en veel (volgens mij alleen maar) POC gastdocenten en dat is ook uniek.¹⁴ (Student 1)

'De colleges vond ik tof, omdat het vaak mensen waren die zo ver buiten de bubbel liggen waar ik mee in contact kom, dat ik gewoon daar de meeste nieuwe perspectieven in kon vinden.' (Student 2)

'Er waren interessante sprekers die je nieuwe inzichten bieden (vooral op het gebied van kritisch nadenken of analyseren waar je mee te maken hebt in veel aspecten van het leven).' (Student 3)

'Het belangrijkste inzicht dat ik heb, is dat hiphop meer is dan muziek. Het is een weerspiegeling van de maatschappij. Ik vond de discussies die we in de klas hebben gevoerd daarom erg interessant. Het voelde echt als een 'brave space' waarin we alles konden bespreken.' (Student 4)

'Dit is een van de meest relevante moderne cultuurstromingen. Er valt veel te leren. Het verbreedt je kennis over cultuur en gemeenschap en maakt je bewuster van de gemarginaliseerde groepen binnen de samenleving die meer aandacht verdienen.' (Student 5)

'Ik ben bekend met mijn privileges als wit persoon. Zowel bewust als onbewust geniet ik daar elke dag van. Ik vind het soms erg lastig om moeilijke gesprekken rondom dat soort onderwerpen te voeren. Ik ben dan snel bang om iets doms of onwetends te zeggen. Of per ongeluk voor iemand of een groep te spreken waar ik geen deel van uitmaak. Hoewel ik daar nog steeds bang voor ben, merk ik wel dat ik daar een stuk comfortabeler mee ben geworden. Zo heb ik zelf een aantal keer mijn mond opengetrokken tijdens de lessen. Ben daar best trots op.' (Student 6)

Kim Dankoor pakte als gastdocent met studenten onder meer het thema van hiphopfeminisme beet. 'Volgens hiphopfeministen ben je niet alleen een "respectable" en "echte" feminist wanneer je assimileert naar middenklasse normen en waarden', legde Dankoor uit. 'Een vrouw die rapmuziek maakt, grove(re) taal gebruikt, twerkt en opkomt voor een groep vrouwen die dicht(er) bij de straatcultuur staat, is ook een "echte" feminist. Het maakt geen reet uit waar je vandaan komt, als je maar een bijdrage levert aan de strijd voor gendergelijkheid en lhbt+-emancipatie.' Hiphopfeminisme komt voort uit geleefde ervaringen van vrouwen van kleur en gaat onder meer over respect eisen in het patriarchaat, racismebestrijding, empowerment, solidariteit en het opkomen voor rechten van alle uitingen van gender en seksualiteit.

Dit concept bleek studenten aan te spreken. Je omarmt alle aspecten van je zijn en speelt met verschillende identiteiten, de ene dag luister je bijvoorbeeld wat meer naar politieke rapper Rapsody en de andere wat meer

13 Op de website www.inclusivitypathwaytraining.com/resources staan allerlei werkvormen en opdrachten. Ik volgde ook de IPT-training om de werkvormen onder de knie te krijgen.

14 POC is een afkorting voor people of colour.

naar sexpositieve Cardi B. Je hoeft niet te kiezen. De ene dag ben je rauw, ratchet en luid en de andere dag meer bescheiden of subtiel (Dankoor). Soms meer masculien, soms meer feminien. Studenten herkennen dit en het geeft ze een bevrijdend gevoel.

‘Nu, door de introductie van hiphopfeminisme door Kim Dankoor, weet ik: ik ben een gelaagd persoon met verschillende, soms tegenstrijdige identiteiten die aan verandering onderhevig kunnen zijn.’ (Student 7)

Persoonsvorming & Identiteit

Hiphopcultuur is vijftig jaar oud, maar spreekt jongeren van nu wereldwijd aan en dat komt grotendeels omdat ze jongeren veel te bieden heeft qua persoonsvorming, zeker voor jongeren met een diasporische achtergrond. Hiphoponderzoeker Aafje de Roest stelt:

‘Jongeren over de hele wereld voelen zich aangesproken door de combinatie van maatschappijkritische teksten en beats. Vanaf het begin gaat hiphop gepaard met sociaal, politiek en cultureel activisme (...) en zet hiphop zich af tegen de dominante orde. Net als voor Afro-Amerikaanse en Latino jongeren dient het ook op nieuwe plaatsen als een protestvorm waarin gemarginaliseerde groepen hun stem kunnen laten horen tegen een maatschappij waarin zij niet voor vol worden aangezien. (...) Vanuit deze focus is hiphop vanuit Amerika op veel andere plekken opgepikt door jongeren met een migratieachtergrond. (...) Rap en de bijbehorende hiphopcultuur kunnen een belangrijke rol gaan spelen in de constructie van een nieuw identiteitsgevoel onder multi-etnische jongeren. (...) Hierdoor biedt hiphop ook alternatieve toegang tot identiteitsconstructie voor Nederlandse jongeren die regelmatig buiten het oog van de politiek of maatschappij blijven.’ (De Roest, 2020, p. 38).

‘Hiphop als alternatieve toegang tot identiteitsconstructie’ zag ik in de praktijk gebeuren tijdens de lessen. Soortkill legt het uit aan de klas en koppelt hiphop (teksten van Kendrick Lamar) aan persoonsvorming:

‘Labi (het leven) gaat om knowledge, wisdom en understanding... Vanaf deze periode begreep ik dat je het leven moet begrijpen om het onder de knie te krijgen. En om het te begrijpen moet je eerst jezelf begrijpen. ... Zoals Kendrick had voorgesteld begon ik mijn eigen vragen te beantwoorden en mijn antwoorden te bevragen.’ (Prof. Soortkill, 2023, p. 64).

Student Cynthia Domingos vertelde in haar Smibologie-eindopdracht:

‘Ik was altijd verlegen en dacht, mijn stem telt niet. Het laatste woord ligt altijd bij de ander. Voordat ik iets ga doen of zeggen, vraag ik me af

of ik die ruimte mag innemen. Ik ging ervan uit dat die beslissing niet bij mij ligt. Woorden van de ander wegen zwaarder. Hier kwam verandering in vanaf het moment dat ik in aanraking kwam met hiphop. Representatie vond ik niet terug in de media, blootgesteld worden aan hiphop was een sleutelmoment in mijn leven. Ineens zag ik mensen die op mij lijken en spraken over thema’s als onderdrukking en ongelijkheid. Zwarte mensen vol zelfvertrouwen die unapologetic zichzelf zijn en succesvol zijn. De basis van mijn zelfvertrouwen en zelfacceptatie zijn dan ook hier gelegd. Zowel bewust als onbewust kreeg ik mee: ook ik mag ruimte innemen in een maatschappij die ontworpen is om mij niet te laten winnen. Ik mag er zijn, in welke vorm dan ook.’

Soortkills eerste punt in Smibologie gaat dan ook over zelfkennis. Zijn elfpuntenprogramma biedt studenten aanknopingspunten om op allerlei manieren na te denken over persoonsvorming, identiteit en het leren kennen van jezelf.

‘Ik denk dat vooral het gedeelte van zelfreflectie (buiten de lessen) mij veel inzicht bood. Ik vond het leuk om te bedenken vanuit welke hoek ik mijn reflectie met smibologie vorm kon geven op mijn eigen manier.’ (Student 1)

‘Het samen praten en nadenken over identiteit en hoe mensen deze samen ontwikkelen, was voor mij heel inspirerend.’ (Student 2)

‘Persoonlijk heb ik altijd al moeite gehad met mijn eigen geschiedenis en cultuur en hoe ik deze link met mijn identiteit, maar na deze lessen voel ik mij gemotiveerd en geïnspireerd om mij hierin te ontwikkelen en ontdek ik hoe belangrijk dit is.’ (Student 3)

‘Het college van Professor Soortkill en Brian Elstak hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van zelfonderzoek en de kennis. Ik wist eigenlijk nooit hoe mijn verleden mij gevormd heeft en hoe het invloed heeft gehad op mij. Ik had er nooit bij stil gestaan. Toen Soortkill zijn college gaf, zag ik opeens veel herkenningpunten. Ik ben verhuisd naar een buurt in Haarlem die als ghetto werd beschouwd, en in deze buurt ben ik opgegroeid. Doordat ik aanraking ben gekomen met andere culturen, ben ik automatisch ook in aanraking gekomen met de hiphopmuziek. Maar ook met de ongelijkheid in de samenleving. Net zoals bij Soortkill kregen de jongens bij mij in de buurt een lager schooladvies. De uitspraak ‘Als je leest, krijg je meer kennis’ heb ik ter harte genomen. Ik heb nu (bijna) altijd een boek mee in mijn tas als ik ergens naar toe ga. Daarom heb ik ook ervoor gekozen om een klein boekje te maken voor de persoonlijke opdracht.’ (Student 4)

Motivatie & Discipline

Andere belangrijke onderwerpen die Soortkill in het klaslokaal brengt, zijn motivatie en discipline. Hij vertelt hierover uit eigen ervaring, voor de klas en in zijn boek. Hij vertelt daarbij bevlogen, met passie, ook kwetsbaar en met veel beelden en voorbeelden uit zijn eigen leven. Voor veel jongeren is hij een aansprekend voorbeeld en ze herkennen aspecten die hij benoemt. Hij kan de boodschap van motivatie en discipline goed aan hen overbrengen.

‘Ik raakte geïnspireerd door de verhalen die de gasten over zichzelf vertelden en bijvoorbeeld hiphoplegendes en heb daar een stukje nieuwe zelfdiscipline uit kunnen halen.’ (*Student 1*)

‘Sowieso wil ik na deze lessen meer gaan leren in mijn privétijd over onderwerpen waar ik mij persoonlijk in wil verdiepen en meer over wil weten, zoals Soortkill zegt: ‘Leer of lees iets, je kan niet op niks zijn, je moet op iets zijn.’ (*Student 2*)

‘Doen. Doen. Doen, Dat heb ik van Soortkill en hiphop geleerd. Ik ben erg goed in de kat uit de boom kijken. Maar ik begin mij steeds meer te realiseren dat ik meer moet gaan aanpakken. Zo heb ik misschien een stageplek kunnen regelen door gewoon schijf te hebben. De ‘gewoon doen mentaliteit’ toe te passen en op LinkedIn contact te zoeken. Ik weet vaak wel dat ik het kan. Ik moet het ‘gewoon gaan doen.’ (*Student 3*)

Kritische reflecties

Bij het oprekken van regels van het formele onderwijs en toepassen van CHHP en IPT gaat niet alles goed en waren er regelmatig uitdagingen. Soms was ik onzeker om gastdocenten op de tijd te wijzen en hun verhaal af te kappen. Een student zei dat ik ‘iets meer mag moderaten bij de gastdocenten die soms iets te veel babbelen’.

Gesprekken waren soms spannend en intens, en zoals Aminata Cairo zou zeggen ‘ongezellig’. Aanleiding voor het gesprek waren voornamelijk de geleefde ervaringen van gastdocenten en teksten van hiphopmuziek die de studenten luisteren. Geweld, misogynie en andere heftige onderwerpen komen (net als in andere muziekstromingen) ook voor in sommige hiphopmuziek. Love beschreef hiphop als het gevolg van een ‘ingewikkeld evenwicht’ tussen ‘ideeën van vastberadenheid, verzet en de langdurige strijd voor Zwarte vrijheid’ en ‘de verleidelijkheid van de materiële en psychologische omstandigheden van kapitalisme, seksisme en patriërchaat’ (Love, 2018, p. 38). In de lessen spraken we ook over deze en andere onderwerpen: uitsluiting,

discriminatie, racisme, kolonisatie, feminisme, uitbuiting, erkenning, gebroken gezinnen, (niet) gehoord worden, dromen, familie, zelfkennis en vrijheid.

Soms vroeg ik me af, kan ik dit soort gesprekken wel vormgeven? Sluit dit nog aan bij de leerdoelen die we willen behalen? Een enkele keer kwam het voor dat gastdocenten overtuigingen hadden waar ik, en soms een aantal studenten niet achter stonden. Waar ligt dan mijn verantwoordelijkheid? Er was een student kritisch over Smibologie en dan wordt een opdracht die daarop is gebaseerd wel lastig. Een student zegt in de evaluatie: ‘Ik snap dat het een belangrijk onderdeel is van de module, maar ik heb me af en toe ontzettend lopen ergeren tijdens het lezen ervan.’ Met deze student heb ik over deze ergernis een mooi, open gesprek gevoerd. Het heeft mij ook weer anders laten kijken naar Smibologie en dat neem ik in de volgende module weer mee.

Sommige studenten en ik werden geconfronteerd met hun witheid. Ik herken het gevoel van de student die vertelde ‘zich dom en onwetend’ te voelen en bang was om iets verkeerd te zeggen.

Een student gaf als feedback:

‘Het was fijn dat je benoemde dat je als docent een bepaalde machtspositie hebt, maar dat je ook een gelijkwaardig gesprek wil laten vormen in het klaslokaal. Dat bewustzijn van jouw positie als docent (maar ook als ontwikkelaar van dit vak) schijnt door in de hele module. Je reikt allerlei informatie uit aan ons en laat ons ook onze inzichten delen.’

Maar niet alle studenten vonden de aanpak fijn. Een aantal studenten heeft zichtbaar moeite met het delen van de macht in de klas en niet iedereen wil graag actief deelnemen aan de dialoog en het programma. De realiteit in de klas is ook dat niet alle studenten bereid zijn om de verantwoordelijkheden op zich te nemen die deze aanpak (kritische pedagogiek) van hen vraagt. Strategieën als empowerment van studenten en dialoog wekken de illusie van gelijkheid, terwijl ze in feite het autoritaire karakter van de docent-studentrelatie intact laten (Kelly & Sawyer, 2019). Ik ben als docent nog wel diegene die bepaalt of de studiepunten behaald zijn. Studenten die gedeelde verantwoordelijk lastig vinden, haken bij veel vrijheid af en voelen zich niet prettig bij de dialoog. Zoals een student zei: ‘Hoewel eigen verantwoordelijkheid wellicht een instrument is om ook gelijkwaardige bijdrage te toetsen, was dat in mijn groepje niet altijd het geval.’ Sommige studenten wilden liever dat ik als docent de vorm, de toets en de inhoud bepaal en steeds de leiding neem. Een student noemde de CHHP-IPT-aanpak demotiverend: ‘Elke keer ieders mening en eigen verhalen horen over heel niche onderwerpen die mij niet echt iets nieuws brengen.’

Graag zou ik hier meer gesprekken met studenten over voeren en dit nader onderzoeken. Hoe werkt de aanpak optimaal voor zoveel mogelijk studenten, met name voor studenten met een pluriculturele achtergrond? Het heeft mij gebracht bij nieuwe vragen en methoden en pedagogische aanpakken om te onderzoeken, zoals bell hooks' *Teaching to transgress*, cultureel responsief onderwijs en democratische pedagogiek. Dit ga ik de komende edities verder onderzoeken.

Hiphop Power

Terug naar de onderzoeksvragen van deze casestudie. Het bestuderen van hiphopcultuur en samenwerking met sleutelfiguren uit de hiphopgemeenschap heeft zeker een bijdrage geleverd aan een betere aansluiting bij de leefwereld van jongeren en de actualiteit. Hiphopcultuur is een invloedrijk, wereldwijd fenomeen en onderdeel (bewust of onbewust) van het leven van jongeren, met name jongeren met een pluriculturele achtergrond. Erfgoed en cultuur zijn belangrijk voor de identiteit, persoonsvorming en representatie van mensen, met als overeenkomst dat zowel identiteit als erfgoed geen gegeven zijn, maar geconstrueerd worden. Hiphop biedt, zoals De Roest stelt, toegang tot identiteitsconstructie voor Nederlandse jongeren, met name jongeren met een pluriculturele achtergrond (De Roest, 2020, p. 38). Door hiphopcultuur onderdeel te maken van het curriculum leveren we een bijdrage aan een erfgoedsector die aansluit bij de leefwereld van jongeren.

Hiphoppedagogiek biedt invalshoeken voor persoonsvorming, motivatie, representatie en emancipatie en heeft veel te bieden voor docenten en studenten in het hbo door de intersectionele benadering en aandacht voor zelfkennis van studenten en hun kennis over de eigen omgeving en gemeenschap. Dit maakt ongelijkheid bespreekbaar. De module integreert persoonsvormende aspecten in plaats van persoonlijke ontwikkeling en vaardigheden als reflecteren op het eigen handelen aan te bieden in aparte modules, zoals vaak voorkomt in het hbo.

Vanuit hiphopcultuur is het belangrijk om andere vormen van kennis en geleefde ervaringen op hetzelfde niveau te waarderen als andere theorieën en wetenschappelijk onderzoek in het onderwijs. Dit doen we met de methode emotienetwerken van Dibbits (2020) op de Reinwardt Academie ook. Deze methode bevraagt de 'macht van het instituut en de docent' en biedt eindeloos veel mogelijkheden om de realiteit de klas in te brengen, wereldgericht te onderwijzen en jongeren van nu zelfkennis op te laten bouwen, zich te emanciperen en empoweren.

Het is tijd dat net als jongeren en steeds meer beleidsmakers en financiers, ook het onderwijs hiphopcultuur op waarde schat. De principes van hiphopcultuur werken goed om het onderwijssysteem te (blijven) bevragen, zoals Each One Teach One, Change the Game, Speak Truth to Power (KRS-One, 2013; Bedaux, 2023): hoe kun je als docent iedereen aanmoedigen om te delen wat ze weten met anderen, met als doel collectieve groei en empowerment? Welke 'waarheden' moeten met eerlijkheid en lef worden uitgesproken? Welke regels en conventies in het formele onderwijs kun je uitdagen om het onderwijs te verbeteren? Hoe stimuleren we vooruitgang in het onderwijssysteem en omarmen we nieuwe manieren van denken en doen?

Hoe begin je nu zelf als docent? Hoe kun je als docent de kennis, wijsheden en principes van hiphopcultuur inzetten om persoonsvorming, motivatie en emancipatie te versterken en representatie te verbeteren? Soortkill zegt: 'Eindstand moet je gewoon doen! Just do it! Wij zijn van de doen-squad!' En als je naar de eerste twee punten van Smibologie kijkt is punt 1. Begin bij zelfkennis – waar kom jij vandaan als docent, wat vind jij belangrijk? En punt 2. Leer iets, lees iets.

Leer van je studenten. Maak ruimte voor ze om zichzelf te uiten en hun stem te laten horen en in hun eigen taal te spreken. Geloof in de kracht van jongeren en zet hiervoor een stap opzij. En als ik enkele leestips mag geven, begin bij Soortkills boek *Smibologie* en het Unesco-advies *On(ver)vangbaar. De innovatieve kracht van the culture*.

Speciale dank aan Maikal X, Soortkill en Cynthia Domingos, zij zijn van grote invloed geweest op het vormen van mijn gedachten en het geven van feedback voor de module en dit artikel. Ook een speciale shout-out naar Kim Dankoor, de HipHop Kenniskring en het consortium van (Re)Presenting Europe voor het delen van hun kennis en kritische reflecties en de kansen om mijn onderwijspraktijk voor hiphopcultuur te onderzoeken.

Marlous van Gastel is docent aan de Reinwardt Academie, onderdeel van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten. Marlous.vanGastel@ahk.nl

Literatuur

Akom, A. (2009). Critical hip-hop pedagogy as a form of liberatory praxis. *Equity & Excellence in Education*, 42(1), 52-66.

Arao, B., & Clemens, K. (2013). From safe spaces to brave spaces: A new way to frame dialogue around diversity and social justice. In L. E. Landreman (Ed.), *From the art of effective facilitation: Reflections from social justice educators* (pp. 135-150). Routledge.

Bedaux, L. (Red.). (2023). *On(ver) vangbaar: de innovatieve kracht van the culture*. Nederlandse Unesco Commissie.

Bouzaggou, S., Cairo, A., Ona, B., Roseval, W., & Van Stapele, N. (2022). *Inclusivity Pathway Training. Lichtpunten op de Inclusivity Pathway*. Aminata Cairo Consultancy.

Cairo, A. (2021). *Holding space. A storytelling approach to trampling diversity and inclusion*. Aminata Cairo Consultancy.

De Roest, F. A. (2020). Niet naar school, maar wel in de boeken: Status quaestionis van hiphopstudies wereldwijd en in Nederland, *Vooy's*, 38(1), 35-46.

Dibbits, H. (2015). *Delen van het verleden. Erfgoed en educatie in de 21e eeuw*. LKCA.

Dibbits, H. (2020). Emotienetwerken: erfgoed- en burgerschapseducatie in de 21e eeuw. *Cultuur+Educatie*, 19(55), 8-27.

Kelly, L., & Sawyer, D. (2019). When keeping it real goes wrong: Enacting critical pedagogies of hip-hop in mainstream schools. *IASPM Journal*, 9(2), 6-21.

Krs-ONE. (2013). *The gospel of hip hop*. Powerhouse Books.

Love, B. (2018). Knowledge reigns supreme: The fifth element, hip-hop critical pedagogy & community. In C. Emdin & E. Adjapong (Eds.), *#HipHopEd: The Compilation on Hip-hop Education* (pp. 38-43). Brill Sense.

NJI. (2023, 23 februari). *Cijfers over jeugd met een migratieachtergrond*. www.nji.nl/cijfers/jeugd-met-een-migratieachtergrond

Prof. Soortkill. (2023). *Smibologie: Each one teach one*. Uitgeverij Pluim.

Samuel, M. (2023). *Je mag ook niets meer zeggen. Een nieuwe taal voor een nieuwe tijd*. Nieuw Amsterdam.

Van De Haar, F. (2019, 14 oktober). Kunstopleidingen maken laffe keuzes. *De Volkskrant*, 14.

Van Roon, D. (2020). *Jaarrapport landelijke jeugdmonitor*. <https://longreads.cbs.nl/jeugdmonitor-2020/jongeren-in-nederland/>